

Alevi-Bektaşî Kültüründe Kadının Yeri: Bulgaristan'da Tekkesi ve Türbesi Olan Kadın Bir Derviş Olarak Kızana ve Kızana Tekkesi Örneği

The Place of Woman in Alevi-Bektashi Culture: The Case of Kızana and Kızana Tekke as a Woman Dervish with a Tekke and Mausoleum in Bulgaria

Senem KARAGÖZ*

Öz

Kızana Tekkesi on altıncı yüzyılda Eskicuma'da Sait Baba köyünde kurulmuştur. Tekkenin postuna oturduğu düşünülen ilk şeyhi Kızana adlı bir kadın dervîştir, tekke ismini de buradan almıştır. Kızana hakkında bilgiler ilk olarak Demir Baba Velâyetnamesi'nde görülmektedir. Kızana; velayetnamede anlatıldığı üzere Demir Baba'nın babası Hacı Dede ve annesi Zahide Başu'nun düğününde gelinin sağdıçı konumundadır. Bu düğünde Kızana'ya El-Hac Dede ve Tursun Baba ile Kademli Baba tarafından hilat giydirilmiştir. Sözlü geleneğe Kızana hakkında anlatılan epey hikâye bulunmaktadır. Bunlardan biri Manisa'da yer alan Sarıkız ile benzer özellikler taşımaktadır. Anlatıların ortak noktası ermiş vasfındaki kadının zamanla halk arasında muteber bir yere gelmiş olması, halka hizmet etmeye başlamasıdır. Bu anlatıların hareket noktası ise Alevi-Bektaşî geleneğine dayandırılmaktadır. Alevi-Bektaşî geleneğinde kadının konumu ile örtüşen değerler Kızana'yı bir kadın dervîş olarak tekkenin şeyhlik makamına getirmiş, tekkeye adını verdirtmiştir. Günümüzde hala varlığını koruyan tekkenin misafirlerinin olması, saygınlığını ve Alevi-Bektaşî geleneğinde yerini koruması bakımından önemlidir. Çalışma hazırlanırken arşiv belgelerinden hareketle geçmişten günümüze konumu ve hizmet alanı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Beş farklı fondan tedarik edilen belgeler tekkenin farklı özelliklerine dikkat çekmektedir. Kızana Tekkesi kuruluşu ve işlevi ile ortaya konulduktan sonra sözlü gelenekteki yeri anlatılmıştır. Alevi-Bektaşî geleneğindeki kadının konumunu göstermesi ve Balkanlar'da erken bir tarihte kurulan tekkenin şeyhinin bir kadın olması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Bulgaristan, Alevi-Bektaşî, kadın, Kızana.

Abstract

Kızana Tekke was founded in the sixteenth century in the village of Sait Baba in Eskicuma. The first sheikh who is thought to have sat on the post of the tekke was a woman dervish named Kızana, from which the tekke took its name. Information about Kızana first appears in Demir Baba Velâyetnamesi. Kızana is the best woman of the bride at the wedding of Demir Baba's father Hacı Dede and mother Zahide Başu, as described in the velayetname. At this wedding, Kızana was made to wear a hilat by El-Hac Dede, Tursun Baba and Kademli Baba. There are many stories about Kızana in the oral tradition. One of them has similar characteristics with Sarıkız in Manisa. The common point of the narratives is that the woman in the character of a saint has come to a respected place among the people over time and started to serve the people. The starting point of these narratives is based on the Alevi-Bektashi tradition. The

Makale Geliş Tarihi: 16.03.2024. Makale Kabul Tarihi: 01.08.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: KARAGÖZ, Senem. "Alevi-Bektaşî Kültüründe Kadının Yeri: Bulgaristan'da Tekkesi ve Türbesi Olan Kadın Bir Dervîş Olarak Kızana ve Kızana Tekkesi Örneği". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 363-379. DOI: 10.19060/gav.1601740

* Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yenicâğ Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: skaragoz@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4865-3281.

values overlapping with the position of women in the Alevi-Bektashi tradition brought Kızana to the position of sheikh of the tekke as a female dervish and had the tekke named after her. The fact that the tekke, which still exists today, has guests is important in terms of preserving its prestige and its place in the Alevi-Bektashi tradition. While preparing the study, archival documents were used to reveal its position and service area from past to present. The documents, which are found from five different funds, draw attention to different features of the tekke. After the establishment and function of the Kızana Tekke was revealed, its place in the oral tradition was explained. It is important in terms of showing the position of women in the Alevi-Bektashi tradition and the fact that the sheikh of the tekke established at an early date in the Balkans was a woman.

Key Words: History of Ottoman, Bulgaria, Alevi-Bektashi, woman, Kızana.

Giriş

Kızana Sultan; Demir Baba Velâyetnâmesinde manevi ve mistik ermişliği ve yetenekleri bakımından önemli bir yere sahip tekke sahibi kadın bir derviştir. Çalışma konusu olarak ele alınmasında bir kadın derviş olmasının yanı sıra tekkesinin olması önemli olmuştur. Yapılan arşiv çalışmalarından takip edilebildiği kadar tekkesi hakkında bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Kızana'nın bir kadın derviş olarak görüldüğü Demir Baba Velâyetnâmesi ise dönemindeki önemli babalar ile konumunu göstermesi açısından kayda değer görülmüştür. Velâyetnamede anlatıldığı üzere; Akyazılı Sultan, Kademli Baba, Mustafa Baba ve diğer birçok derviş Kızana'ya saygıyla yaklaşmaktadırlar. Velâyetnamede Kızana Sultan "Budala" olarak geçmektedir.¹ Bu merteye Kızana'nın dervişlik makamında yüksek bir yerde olduğuna işaret etmektedir. Velâyetname ile ilgili bir diğer çalışma Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül'e aittir. Çalışmada istifade edilen velâyetnâme orijinal hali ile Bulgaristan'dan, Veysel Bayram adlı şahıstan elde edilmiştir.

Bektaşî geleneğinde önemli bir yer edinen ve Âşık Paşazade'nin eserinde "Anadolu Bacıları" (Bâciyân-ı Rum) şeklinde ifade ettiği bu grubu Hatun Ana adlı bir kız yönetmekteydi. Bu kadın daha sonra Hacı Bektaş tarafından evlat edinilmiş Hatun Ana'dır. Hacı Bektaş Hatun Ana'ya bütün keramet ve bilgilerini öğretir.² Kadıncık Ana adlı kadın da Velâyetname'de ismi geçenlerdendir ve anlatıya göre Hacı Bektaş'ın karısıdır.³

Hacı Bektaş bir süre sonra nesi var nesi yoksa Hatun Ana'ya bırakıp şeyhlikten, müritlikten çekilir. Bektaşilik henüz o dönem bir şeylik makamı olan bir tarikat değildir. Hatun Ana, Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra Hacı Bektaş'ın mezarını yaptırmıştır. Mezarın; Kayseri, Kara Öyük'te olduğu belirtilen Âşıkpaşaoğlu Tarihi'ne göre Hatun Ana Hacı Bektaş'ın mezarını yaptırdıktan sonra Şeyh Musa Abdal ile birlikte epey orada kalmıştı. Velâyetnamede adı geçen Hatun Ana, Kadıncık Ana olarak da bilinmektedir.⁴ Yeniçerilerin başına geçirdiği ak börk için de Hacı Bektaş zamanında değil

- 1 Demir Baba Velâyetnâmesi, Bulgaristan'dan, Veysel Bayram adlı şahıstan edinilmiştir, Poz No: 5247, Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5248.
- 2 Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, Ötügen Yayınları, İstanbul 2016, 202-203.
- 3 Irene Mélikoff, "Note de symollique Bektachi-Alevie: des douze animaux douze imams", Turcia XXXV, 2003, s. 23-245.
- 4 İbrahim Bahadır, Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler, Su Yayınları, 2005, s. 149.

Musa Abdal'ın başına giydiği börtkten hareketle yeniçerilerin başlığı haline geldiğini anlatır.⁵ Bilinen odur ki Hacı Bektaş'ın ölümü ile Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu arasında 70 yıl fark bulunmaktadır.⁶

Kızana Tekkesi'nin Bulunduğu Şehir ve İdari Konumu

Tekke kelimesi, Farsça "tekye" kelimesinden gelmekte olup dayanma, dayanacak yer, bir tasavvufî akıma (tarikât) bağlı kişilerin (dervişler) oturup kalktıkları, ibadet ettikleri yer demektir. Bu bağlamda; tekke bir tarikât hareketinin devamlılığı için gerekli olan barınma, ibadet, eğitim gibi fonksiyonların bulunduğu yapı ya da yapılar topluluğunu ifade etmektedir.⁷ Türbe ise İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtlarıdır.⁸ Bunun yanında türbe için "kümbet, makam, meşhed, bukai darîh, kubbe, ravza" gibi adlar da kullanılmıştır. Türbelerin çoğu tekkelerin bitişiğinde yapılmış, şeyhlerin ve tekke kurucularının naaşları buralara defnolunmuştur.⁹

Kızana Tekkesi'nin bağlı olduğu ESKICUMA günümüzde Bulgaristan'da yer alan Targovişte'de bulunmaktadır. Haziran-Temmuz 1872/Rebiülahir 1289 tarihli vakıfların muhasebe kayıtlarını gösterir icmal evkaf defterinde "Vakf-ı Sultan Ana" adı ile görünmektedir. Belgede "Cuma-i Atik kazasına tabi Kızana nam-ı diğer Said Baba" şeklinde geçmektedir.¹⁰

Kızana Tekkesi Osmanlı döneminde Sultan Ana, günümüzde ise Momino adını taşıyan köyün dağlarının yamaçlarında inşa edilmiştir. Köy Sait Baba ismi ile 382 numaralı 1557 tarihli mufassal tahrir defterinde Hezargrad kazasına tabidir ve Yergöğü Kalesi mertlerinden Hasan adlı neferin iki tımar köyünden birini teşkil etmektedir. Bu dönemde toplam hasılatı 50 akçe olan köyde dört derviş kayıtlıdır. Bu dervişler köyde bulunan zaviyede hizmet görüp vergilerden muaftırlar.¹¹

1724 yılına gelindiğinde Divan-ı Hümayun'a gönderilen bir dilekçe de Kızana köyünün burada zaviye kuran Sait Baba diğer adıyla Kızana Sultan erenlerinin tasarruf ettiği yerler arasında olduğu anlaşılmaktadır.¹²

Sultan Ana diğer ismi ile Sait Baba olarak 9 Ekim 1740/ 18 Receb 1153 tarihinde Kızana Tekkesi olarak varlığını ve misyonunu devam ettirmektedir. Dede Hüseyin adlı derviş tekke-nişîn olarak görülmektedir. Tekkenin bulunduğu ESKICUMA bu kayıтта kasaba statüsündedir. Tekke, vakıf arazi-

5 Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 203.

6 Mustafa Alkan, "Yeniçeriler ve Bektaşilik-Janissaries and the Bectashi Order", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi 50, Ankara 2009-s. 246.

7 Rifat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM, 5, 1994, s. 265.

8 İsmail Orman, "Türbe", DİA, C. XLI, 2012, s. 464-466.

9 Memişoğlu, Hüseyin. Bulgaristan'da Türk-İslâm Kültür ve Sanatı, Türk Araştırma Serisi III, İstanbul 2007, s. 58.

10 BOA, Ev.d. 18427, v. 13, s. 15.

11 Öşr-i nemek öşr-ü ketan ve resm-i kovan ber-vech-i maktu' 50 akçe. Zıkr olan dervişler zaviye-i mezburede sakinler olub ayende ve ravende hidmet idüb kimesne rüsum virmeyüb padişah-ı alempenah hazretlerinin sultanları duasına meşguldürler. Bkz. BOA, TT.d. 382, s. 369.

12 Ahmet Hezarfen, Rumeli ve Anadolu Ayan Eşkiyası, C.I, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 135-136.

lerinin işgâle uğraması karşısında verilen hak mücadelesi ile 18. yüzyılda varlığını ve hizmet alanını koruma gayretindedir. Olay öncelikle tekke şeyhi olan Hüseyin Dede'nin tekkeye ait olmayan has arazileri üç senedir işgal ettiği iddiası ile mahkemeye taşınmıştır. Burada Hüseyin Dede bahsi geçen arazinin babalarından, dedelerinden beri Kızana Tekkesi'nin vakfı olduğunu belirtmiştir. Gelirinin "ayende ve revendeye" hizmet için kullanıldığını da eklemiştir. Bu şekliye tekkenin açları, yolcuları doyuran misyonunu da sürdürdüğünü beyan etmektedir. Hüseyin Dede'nin ikrarı üzerine yerel şahitlerin tanıklığına başvurulmuştur. Şahit olan kişiler arasında hem Eskicuma kasabası sakinleri hem de tekkenin hizmetkarları bulunmaktadır. Bunlar: Şeyh Mehmed Efendi ibn Ali, müderris Seyyid Ömer Efendi ibn-i Osman, naib Mehmed Efendi ibn-i Ahmed, kethüdarları Elhac Mehmed Ağa ibn-i Hasan, Elhac Mehmed ibn-i Abdullah, Mehmed bin Hasan, Elhac Şaban bin Ali, Ali bin İbrahim, Seyyid Veli bin Hasan, Kocaköylü? Mustafa bin İzzet, Seyyid Halil bin Hüseyin, Molla Ali ve Mushayir? Mehmed bu duruma şahitlik edenlerdir. Gönderilen derkenarla hassın vakıf toprağı olduğu tecil edilmiş olup tekkenin şeyhi Hüseyin Dede'nin de H. 1146/ M.1733-34 senesinden beri tekkenin zaviyedârı ve tekke-nişini olduğu şerhi düşülmüştür. Tekkede bu dönemde bir müderris ve bir zaviyadâr bulunmaktadır.¹³

Kızana Tekkesi'nin Sait Baba köyünde bulunan arazisine yapılan bir diğer müdahale 11 Receb 1203/ 7 Nisan 1789 tarihinde görülmektedir. Gorgitimar adlı köyde bulunan mukataa arazi için mukataaya mutasarrıf Yergöğü Beriyaka dizdarı Mehmet'e bedeli ödenmiş olmasına rağmen dizdar daha fazla para talep edince tekkenin başında bulunan Derviş Seyyit Mehmet müdahalenin son bulmasına dair İstanbul'a dilekçe sunmuştur. Derviş Seyyit Mehmet'in talep ve arzualine binaen bahsi geçen arazinin işletme hakkının bir kaydı Gurre zilkade sene 1203/24 Temmuz 1789 tarihinde mutasarrıf Ahmet'e gönderilerek sorunun çözülmesi amaçlanmıştır.¹⁴

3 Ocak 1877/17 Zilhicce 1293 tarihli bir diğer kayıta Kızana Tekkesi'nin bir müderrisinin, bevabının ve türbedarının olduğu anlaşılmaktadır. Mühürlerinden anlaşıldığı üzere Müderris Mehmed Ali ve Bevvab ile Türbedarı olan İbrahim Seyyid bu dönemde tekkede görevlidirler. Mehmed Ali'nin mührü H. 1288/M. 1871-1872 tarihli, İbrahim Es-seyyid'in ise H. 1289/M. 1872-1873 tarihlidir.¹⁵ Bu durum tekkenin eğitim yönünün olduğunu ayrıca diğer görevlilerle birlikte aktif olduğunu açıkça göstermektedir.

Bahsi geçen Cuma-yı Atik ise Osmanlı döneminde Niğbolu eyaletine bağlı bir sancaktır, ismini; her hafta cuma günleri burada kurulan pazardan almıştır. Bulgarca'da da günümüzde Tirovişte olan ismi "pazar yeri" anlamını taşımaktadır¹⁶. XVI. yüzyılın sonunda Niğbolu sancağına bağlı bir nahi-

13 BOA, C.EV., 268-13679, v. 1, s. 1-2.

14 BOA, C. ADL, 94-5625, v.1

15 BOA, Ev. D. 18427, v. 3, s. 1.

16 Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, Terc. Kolevy, İlknur, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2352, Ankara 2000, s. 45-46.

ye olarak ortaya çıkmış¹⁷, XVII. yüzyıldan itibaren her hafta kurulan pazarın da etkisiyle hızla gelişmiş, XIX. yüzyıla gelindiğinde Balkanlar'ın en büyük yıllık panayırının kurulduğu yer olmuştur.¹⁸

Tekkenin Kuruluşu ve İnşası

Kızana Sultan Tekkesi'nin ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Kızana'nın; Demir Baba'nın anne ve babasının düğünlerine iştirâkı, Demir Baba Velâyetnâmesi'nde isminin zikredilmesi Kızana'nın Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yaşadığını düşündürmektedir. Tekkenin ise 1520-1540'lı yıllarda inşa edildiği tahmin edilmektedir¹⁹. Tekkenin sonradan eklenen kitabesinde Kızana ismine rastlanılmamakta, "Gömülü aziz kadının ismi Zühra imiş." bilgisi yer almaktadır. 1789 yılında Derviş Hacı Ahmed adlı dervişin aktardıklarına göre ise; tekkede gömülü kadının adının Fatma olduğu ve Davutlar (Davidova, Tırgovişte) Köyü'nde doğduğu yönündedir. Kitabeyi inceleyen Mikov; türbenin Zehra adında bir kadına ait olduğunu söylemektedir. Ayrıca 1855-1856 yıllarında Çukurovalı Hacı Hafız Osman adlı biri tarafından türbede onarım işleri yaptırıldığı tespit etmiştir.²⁰ Bu iki olaydan hareketle; Kızana hakkında önemli bir kaynak olan Demir Baba Velâyetnamesi'nde sadece "Kızana" ismiyle zikredilen kadın dervişin Zühra ve Fatma adlarıyla yer alıyor olması Alevi-Bektaşî geleneğiyle ilişkilendirilmektedir. Hazreti Fatma'nın isimlerinden olan "Fatmatü'z-Zehra" bu bağlamda öne sürülebilir. Yine Demir Baba Velâyetnâmesi'nde Zahide Başu'ya verilen "Dürdane" ismi de söz konusu geleneğin örneklerindedir.²¹

Kızana Tekkesi'nin bulunduğu yeri, günümüzde Sünni Müslümanların yerleşik olduğu Momino Köyü sakinlerinin anlattıklarına göre; Kızana, kendi göstermiştir. Tekkeye ek olarak kurban kesmek ve misafir ağırlamak için ocaklı bir odanın yapılmasını da istemiştir. Su ihtiyacını karşılamak için yapılacak çeşmenin yerini yere batırdığı çubuk sayesinde belirlemiş, buradan kaynayan suyun başına babası bir çeşme yaptırmıştır. Bugün avlunun dışında kalan bu çeşme hala aktiftir.²² Günümüzde içinde sadece türbesi bulunan tekke aynı zamanda bir adak merkezi konumundadır.²³

Türbenin Yapısı

Tekkenin içinde yer alan Kızana Türbesi; dikdörtgen şeklinde, tek odalı bir yapıdır. Duvarların iki tarafı horasan ve kireçle kaplıdır. Temelleri ve kai-

- 17 Ayşe Kayapınar, "Bulgaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması", Yeni Türkiye 66, Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı I, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 629.
- 18 Machiel Kiel, "Eskicuma", DİA, C. XI, İstanbul 1995, s. 396-397, Kiel, a.g.e., 2000, s. 46.
- 19 Nevena Gramatikova, "The Vilayet-nâme of Demir Baba as a Source on the History of Unorthodox Islam in North-Eastern Bulgaria", Folklor-Edebiyat, C. III, Sa: XXIX, 2002/1, s. 295-296.
- 20 Lubomir Mikov, Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü, (Çev. Orlin Sabev), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 103.
- 21 Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5247.
- 22
- 23 Tuba Hatipler Çibik -Filiz Umaroğulları, "Balkanlarda Bektaşîlik ve Bektaşî Tekkeleri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 1, 2017, s. 468-469.

gazi

Akademik
Bakış

357

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

de kısmı taş, çatısı ahşap, dört yamaçlı ve kiremitlidir. Tekke yaklaşık olarak 2,70 metre yükseklikte, 6,45 metre uzunlukta, 4,36 metre genişlikte ve duvarları 0,20 metre kalınlıktadır. Dört penceresinden kuzeydoğuya bakana bugün kapalıyken, aynı duvarda yer alan demir parmaklık ziyaretçilerin rengârenk iplik ve kumaşlarını bağladıkları yerdir. Türbe girişi biri kapalı biri açık olan iki pencerenin arasında yer alan oymalı iki kanatlı kapıdan sağlanmaktadır. Çardağın kuzey tarafında ahşap korkuluklu ve sütunları olan bir çardak vardır. Çardağın kuzey tarafında yine ahşap korkulukları olan bir köşk bulunmaktadır. Köşkün arkasındaki duvara Hz. İbrahim'in kurban edilişini tasvir eden bir resim asılıdır. Allah'ın sözlerini dinleyen bir kişinin tasavvufu kabul ettiğini betimleyen Osmanlıca bir metin de aynı duvarda yer almaktadır. Çardağın güney tarafında yedi basamaklı, ahşap korkuluklu, aşağısında ahşap kapılı taş bir merdiven bulunmaktadır²⁴.

Misafirhane; dikdörtgen temelli olup, türbenin önündeki kaya yamaçlarının üzerine inşa edilmiştir. Misafirhanenin yapımı sırasında kısa gelen tahta kirişlerden birini Kızana'nın mucizevî bir şekilde uzatıp inşaatın tamamlanması sağladığı anlatılan rivayetlerden biridir. Bu tahtanın üzerinde Kızana'nın elinin izinin olduğu düşünüldüğünden ziyaretçiler bu kirişe dokunmadan geçmemekte, muska yapmak amacıyla yonga koparmaktadırlar.²⁵

Türbenin güneydoğusunda kurbanların kesildiği yerde bulunan ve kutsal sayılan bir ağaç bulunmakta ve ağaçta bulunan bir oyuktan sadece günahsız insanların geçebileceğine inanılmaktadır. Kızana Türbesi geleneğinde kutsal bir yeri olan bu oyuktan sağlık dilemek için geçilmektedir. Günümüzde kurumuş durumda olan bu ağacın yanında ziyaretçiler halen kurbanlarını kesmektedir.²⁶

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sürecinde birçok Bektaşî tekkesi kapatılmıştır.²⁷ Bazıları da 11 Ocak 1827 tarihli bir ferman ile Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin türbe mahalli hariç bütün binalarının yıktırılması eşya, emlak ve diğer gelirlerine el konulması emredilmişse de sonrasında resmî ve fiili uygulamalarda Bektaşî tekkeleri varlığını korumaya devam etmiştir.²⁸

Diğer tekkelere ise Ehl-i Sünnete bağlı dervişler gönderilmiştir.²⁹ 8 Temmuz

24 Mikov, a.g.e., s. 100-101.

25 Mikov, a.g.e., s. 104.

26 Mikov, a.g.e., s. 105.

27 Ahmet Cevdet Paşa. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. II, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 424-430, Fahri Maden, "Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yeni Yüzyıl", Uluslararası Tür-Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17-18-19 Ekim 07, Ed. Dr. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, C.2, Ankara 2017, s. 1035-1040.

28 Mustafa Alkan, "Hacı Bektaş-ı Velî Tekkesine Nakşibendî Bir şeyhin Tayini: Merkezî Bir Dayatma ve Sosyal Tepki, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara 2011, 57, s. 213-218.

29 Mustafa Alkan, a.g.m., s. 213-233; Kemal Daşcıoğlu, "Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 34, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara 2005, s. 310.

1826 tarihli ferman ile tekkelerin yıktırılması kararına binaen Kızana Tekkesi de bu gruba dâhil edilmiştir. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere 1877 tarihinde bir müderrisi ile bevval ve türbedarının bulunması Kızana Tekkesi'nin yıktırılmadığını göstermektedir.

Kızana Tekkesinin Günümüzdeki Yeri ve Önemi

Günümüzde halen ziyaretçileri bulunan bu tekkenin; 19. yy. da bazı eklemeler yapılarak çatısız bir türbenin yerine yeniden yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Türbenin güneyinde birkaç metre uzaklığında Kızana'nın yakınlarına ait olduğu düşünülen üç mezar taşı bulunmaktadır. Boş olan Kızana'ya ait mezar yaklaşık 2,16 metre uzunluğunda, bir metre genişliğindedir. Üstünde kalın tahtadan yapılmış ve kadın elbiseleri ve ayakkabıları bırakılan bir sanduka vardır.³⁰

Ziyaretçileri mezarın boş olduğunu bilmelerine rağmen yine de bu türbeye gelip şifa aramakta, dileklerini sunmaktadırlar. Mezarın ayakucunda bulunan deliğe şifa bulmak isteyen, hastalıklardan korunmak isteyen ziyaretçiler ayaklarını sokmaktadır.³¹ Aynı zamanda inananların hala adaklarını kestiği bir adak merkezidir. Adaklarını rahatça kesmeleri, lokma pişirmeleri için günümüzde bütün imkâna sahiptir.³²

Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kadının Yeri

Kadın; Alevi-Bektaşî kültüründe daha Bektaşî Tarikatı teşekkül etmeden önemli biri olarak Hacı Bektaş'ın yanında yer almaktadır. Hacı Bektaş her şeyini Kadıncık Ana olarak adlandırılan manevi kızına bırakmış, tarikatın kurucusu olarak yer edinmiştir. Bektaşîliğin kurumlaşmasını sağlayan Kadıncık Ana'nın; Hacı Bektaş'ın ölümünün ardından onun yerine geçtiği, posta oturduğu kaynakların çoğunda belirtilmektedir. Kadıncık Ana da bu derviş ve dergâh yöneticisi kadınlar arasındadır. Hacı Bektaş'ın ölümünün Kadıncık Ana posta oturmuş ve tekkenin sorumluluğunu üstlenmiştir.³³ Kadıncık Ana ve Bacıyan-ı Rum gibi örnekler her zaman Alevi-Bektaşî kadını için rol-model olmuştur.³⁴ Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiğini müjdeleyen kişi bir kadındır ve Alevi-Bektaşî geleneğinde "bacı" olarak adlandırılmaktadır.³⁵

30 Mikov, a.g.e., s. 101-102.

31 Mikov, a.g.e., s. 102, 104.

32 Alcan Mustafa- Meryem Salim Ahmet, "Bulgaristan'dan Eski Cuma (Targovişte) ve Osmanpazarı (Omurtag) Nahiyyelerinde Gayrisünnî Yerleşim İzleri", Uluslararası Börklüce Mustafa Sepozyumu Bildiriler 02-05 Haziran 2016, Egeus Matbaacılık, İzmir 2016, s. 333.

33 Bahadır, a.g.e, s. 150.

34 Nazlı Gümüş, Alevilikte Kadın: Şahkulu Sultan Dergâhı'ndaki Kadınların "Alevi Kadını" Algılayışı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2011, s. 46.

35 Bedri Noyan, Bektaşîlikte Alevilik Nedir, Ankara 1987, s. 87.

Alevilik-Bektaşılık'te kadın-erkek ayrımı yoktur. Hacı Bektaşî Veli;
“Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok
Noksanlık eksiklik senin görüşlerinde.”

dizeleriyle kadın-erkek eşitliğini ifade etmiştir.³⁶ Cinsiyet ayrımı olmadan insana insan olduğu için değer verilir, “Her insan can'dır”, yani yaratılış olarak herkes eşittir anlayışı ile kadın ve erkek sosyal ve dinî hayatta eşit haklara sahiptir denilmiştir.³⁷

Bektaşilikte kadının edindiği konum Türk geleneğinde yer alan kadın imajı ile aynı konumda değerlendirilmektedir. Kadın ve erkeğin toplantılarda birlikte yer alması, kadının saygı duyulan bir mevkide anılması bu imajı doğuran tutum ve uygulamalardandır. Kadın bir arkadaş ve bir kardeş yani bacı konumundadır.³⁸ Hacı Bektaş bu bilince sahip ve “Bacıyan” olarak adlandırdığı grubu bu düşünce doğrultusunda değerlendirmiştir.³⁹

Bacı, Alevi kadınları için, *Ana* ise dedenin eşi için kullanılmaktadır.⁴⁰ Alevi dedesinin eşi olan kadın Ana sıfatıyla; Dedenin cem toplantılarına katılmadığı durumlarda ya da vefatı halinde cemi yönetilebilmektedir.⁴¹ Yine de bu çok kabul edilen bir durum değildir. Kadının dedelik makamına geçip bu şekilde davranabilmesi ancak dedenin olmadığı durumlarda meşruluk kazanmaktadır.⁴²

Kadının mürşitlik aşamasına yükselmesi Bektaşilikte normal görülmektedir. Kadın yalnızca “baba”lık aşamasına yükseltilmemektedir. “Aynü'l-cem” denilen ceme birlikte katılmaktadırlar. Sofraya birlikte oturulur, erkekler içki içer.⁴³ Kadın dervişlik makamına gelebilmekte, şiir yazıp resim yapabilmektedir. Bütün bu etkenler kadının dedelik makamında erkek ile eşit olmasını sağlamıştır.

Uludağ'a göre; Bektaşilik diğer tarikatlarla oranla kadınlara daha çok değer vermektedir. Ancak bu tam olarak doğruyu yansıtmaktadır⁴⁴. Bektaşilikte tarikata giren kadın, erkeklerden sonra meydana girer ve onların arkasında oturur. Cem ayini icra edilirken erkekler önde kadınlar erkeklerin arkasında oturur. Ayrıca bir kadının Bektaşiliğe girebilmesi için kocasından

36 Rıza Aydın, “Kadıncık Ana Üzerine Tefekkür”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, C. II, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2004, s. 470.

37 Bahadır, a.g.e., s. 28.

38 İrene Melikoff, Hacı Bektaş - Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Kitapları 2006, s. 50.

39 Noyan, 1987, a.g.e, 126, Karin Vorhoff, Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 257.

40 Noyan, a.g.e, s. 106.

41 Gümüş, a.g.e., s. 104.

42 Cemal. Şener, Alevilik Olayı; Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Öyküsü, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 104.

43 Birol Azar, “Sözlü Geleniğin Kurumsallaşması: Gelenekten Geleceğe Musahiplik Örneği”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C. 2, Sa. 3- Temmuz 2013, s. 78.

44 Bahadır, a.g.e., 125.

veya velisinden izin alması veyahut iş göremez bir halde bulunması gerekir. Bektaşilerde kadın derviş, baba ve dede olamaz, tarikat önderliği erkeklerle özgüdür.

Görüldüğü gibi kadının Bektaşilikte konumu üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bir tarafta Bektaşilikte hiçbir şekilde kadın erkekle eşit değil denilirken tarikatın kurucusu Hacı Bektaş'ın şiirinde farklı bir anlatım bulunmaktadır. Araştırmanın öznel konusu olan Kızana Balkanlar'da, tekkesi olan bir kadın derviştir. Tekke; Osmanlı fetihleri neticesinde Eskicuma kazasında kurulmuştur. 19. Yüzyıla gelindiğinde müderrisi, bevvalı ve türbedarı olan aktif bir tekke olarak uzun süre varlığını koruduğu belgelerden anlaşılmaktadır.

Kızana'nın Demir Baba Velayetnâmesi'ndeki Yeri ve Dervişlik Vasfı

Kızana Tekkesi ve onun sahibi Kızana Sultan kadınların dini hayattaki yerini ve diğer babalarla ilişkisini gösteren en önemli şahsiyetlerdendir.⁴⁵ Kızana Sultan'ın, Demir Baba'nın babası Hacı Dede ve annesi Zahide Başu'nun düğününde gelinin sağdıç olduğu velâyetnâmede yer almaktadır. Kızana'ya bu düğünde El-Hac Dede ve Tursun Baba ile Kademli Baba tarafından hilat giydirilmiştir.⁴⁶

Alevi-Bektaşî geleneğinde gelinin sağdıç olmak ise iki kişinin küçüklükten beri birbirini tanıdığı ve yakın arkadaş olduklarının bir göstergesidir. Bu durum "kardaş" ve "bilezer" olarak adlandırılır. Velâyetnâmede Zahide Dürdane: "karındaşım gelsun deyu" ve "karındaşım didiği Kızana Sultan'dır"⁴⁷ ifadeleri de bunu teyit etmektedir. Kızana; Otman Baba'nın şeyhi Zâtî Efendi, türbedârı Abdi Dede ve İsa Dede, Siva'nın? Vali ve velisi Mustafa Efendi, Elhac Kademli Baba, Mümin Baba ve dervişleri, hafız-ı kelâm Yeminî Efendi, Dedeği Baba gözcüsü Ahmed Baba, Karakoçak gözcüsü ve Arz Baba gözcüsü Ahmed Baba, Kebir ve sagir Mehmed nâm Koca Doğan gözcüsü Dikeli Hüseyin Baba ve diğer başka dervişlerle birlikte düğüne iştirâk etmiştir⁴⁸. Bu davet, Kızana'nın erenler içindeki makamını göstermesi bakımından önemlidir. Yine; Akyazılı Baba, Hacı Dede ve Demir Baba'nın Alevi-Bektaşî geleneğine sahip tekkeleri ziyaret ederken Kızana Sultan'ın tekkesini de ziyaret etmeleri⁴⁹ ve Demir Baba'nın 17 yaşını tamamlayınca Yenizağra'da Kademli Baba'nın ardından Otman Baba, Mustafa Baba, Yol Kulu

45 Mikov, a.g.e., s. 105.

46 "... Kızana Sultan'ı kızı sağdıç eylediler. Kabul eyledi. Kademli Baba Sultan El-hacı Dede'yi ve Tursun Baba'yı donatdı ve kızı donatdı ve Kızana'yı donatdı ve her birine iklim haracı değer hilat geydüirdi ve "... sağdıç yerinde Kız Ana Sultan Taya yerinde andan sonra gelini evden çıkarub arabaya süfâr eyleyüb bundan mukaddem ka'bın kesilüb El-Hacı Dede'ye müjde eylediler..." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No:5247.

47 Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No:5247.

48 Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5236.

49 Filiz Kılıç- Tuncay Bülbül, Demir Baba Velâyetnâmesi, (İnceleme-Tenkitledirilen Metin), Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 15-16.

Baba, Hafız Baba, Dikelli Hüseyin Baba, Kızana Sultan, Musa Baba ve Ali Bey Tay Hızır tekkelerini sırasıyla ziyaret etmesi Kızana Sultan'ın dervişlik mertebesi ve tekkesinin önemini ortaya koyması bakımından oldukça önem arz etmektedir.⁵⁰

Yukarıda bahsi geçen Hacı Dede ve Zahide Dürdâne'nin düğünlerinin bitmesinin ardından Kızana, Akyazılı Sultan ve Kademli Baba ile birlikte gelinin yanında Hacı Musa'nın köyü olan Kovancılar'a gitmiştir. Alevi-Bektaşî geleneğine göre yeni gelinin kayınbabasının ve dervişlerin ayaklarını yıkama geleneğini hatırlatan Akyazılı Sultan; "ol-kân-ı kerem itdi kim ko imdi yıkasın." diye rıza verince ilk önce yeni gelin Zahide Akyazılı Sultan'ın ayaklarını yıkamaya girişmiş lâkin eli titremiştir. Bunu fark eden Kızana kendisi yıkamak istemiş ama o da başarılı olamayınca Kademli baba suyu almış ve Akyazılı Baba'nın ayaklarını yıkamayı başarmıştır. Kademli Baba Akyazılı Sultan'ın ayakların yıkamaya başlayınca Kızana, Zahide'nin elinin titrediğini görünce yardım etmiş, su dökme işini almış, Zahide ise havlu ile Akyazılı Sultan'ın ayaklarını silmiştir.⁵¹ Aralarındaki en kıdemli derviş olan Akyazılı Sultan'ın ayağının yıkanması dervişlik geleneğinde yer aldığı yönündedir. Öncelikle yeni gelin Zahide'ye buyrulan bu iş sırasıyla Kızana ve Kademli Baba'ya geçmiştir. Bu sıralamadan hareketle Kızana'nın dervişlik mertebesinin Akyazılı Sultan ve Kademli Baba'dan sonra geldiği anlaşılmaktadır.

Kızana Sultan, Demir Baba'nın doğum ve ad koyma merasimine de katılmıştır. Velâyetnâmede, Zahide Hatun'un Demir Baba'nın doğumu sırasında Kızana'yı yanında istediği görülmektedir.⁵²

Hiç evlenmediği ve çocuğunun olmadığı bilinen Kızana'nın Derviş Salih adında biriyle nişanlandığı, lâkin üzerinde erklik oluşturamayan nişanlısına, Kızana'nın kendi akrabalarından bir kızla evlenmesini önerdiği ve bu yeni kıza "gelinim" diye hitap ettiği, Demir Baba'nın doğumunda bu kadını kendisine yardımcı olarak aldığı, ebe karısı olduğu velayetnâmede anlatılmaktadır.⁵³ Kızana'nın evlendiği Derviş Salih'in de Demir Baba'nın doğumu

- 50 Ayşe Kayapınar, "Balkanlar'da Mihailoğullarına Tâbi Akıncıların Bektaşîlikle Bağlantısına Dair Onomostik ve Toponomik Bir Araştırma", Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2010, s. 51.
- 51 "El-hâsil-ı kelâm Kademli Baba Akyazılı Sultan'un ayagın tutdı; Timur Baba anası yaykama eyledi, başaramadı; eli tutmadı, titredi. Andan sonra Kızana yapışdı, titredi. El-hâsil-ı kelâm Akyazılı sultan'un ayagina Kademli Baba sultan yapışdı, yaykadi. Kızana su koydı; Timur Baba'nun anası peşkirle sildi ve Kademli Baba'nun ve Mustafa Baba'nun ol iki pirün ayagını Timur Baba Sultan'un anası yudı; Kızana su koydı ve dahı ol üç pirün elin öpdı, yani söyledi. Kademli Baba Akyazılı Sultan'un mübarek cemaline nazar eyledi.: "Tamamdur." didi. Kademli Baba cevaba gelüp:"Sarı Kız tamam." didi. Kızana sultan yir öpüp kıçın çıkup gitdiler." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5244.
- 52 "...var ehlüm, karındaşım gelsün. Kızana Sultan geldi, yitişdi ve gerçek Kızana budala idi ve zaman-ı sabıkda Kızana'yı nâmzed eylemişler idi." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5247.
- 53 "...ve ehli hâmile olub ayı günü tamam oldu İsmihân Zahide Dürdâne Harun dir ki var ehlim karındaşım gelsun deyu El-hac Dede'yi irsâl iyledi karındaşım didiği Kızana Sultan'dır Kızana Sultan geldi yitişdi ve Gerçek Kızana budala idi ve zman-ı sâbıkda Kızana'yı namzât iylemişler idi Kızana Sultan'a ol-yigıt tasrifet-i tasrif iylemedi yani eller gibi Kızana

sırasında orada bulunduğu ve doğum müjdesini Kademli Baba'ya ulaştır-
makla görevli olduğu anlaşılmaktadır.

Kızana Sultan tekkesinin Bektaşî geleneğine bağlı olduğu hakkında anlatılan rivâyetlerde de kendini göstermektedir. Bu bağlamda Kızana'nın, iki yaşlı adamın abdest suyunu içmesi, ormanda karaca ve geyiklerle yaşaması Bektaşîlik geleneğinde yer alan alâmetlerdir. Ayrıca görünmez olması, uçma yetisi kazanması ve ölümsüzlüğü, dünyaya gelmeden önce ailesine görünmesi onun mucizevî yönüne de işaret etmektedir.⁵⁴ Dervişlik alâmetlerinden biri olan şifa dağıtma⁵⁵ ise Kızana Sultan'ın yine dervişlik vasıfları arasında yer almaktadır.

Demir Baba Velâyetnâmesi'nde evlenip gerdeğe giren Dürdane ve Hacı Dede'ye; Akyazılı Sultan, Kademli Baba ve Hacı Dede'nin babası oğluna gerdek hakkında bazı sorular yöneltmiştir. Kadın ve erkeğin gerdek hakkındaki düşünceleri sorulmuştur.⁵⁶ Bir gelenek olarak adlandırılabilir bu olay mahremiyetin korunması açısından düşündürücü olsa da hem kadının hem erkeğin fikrinin önemsenmesi bakımından değer taşır. Kadın, Tanrı'nın emaneti görülmüş, kadına iyi davranılması gerektiği üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Yine velâyetnâmede bu konuyla ilgili olarak; Yeni gelin Zahide'yi işaret eden Akyazılı Baba; gelinin kayınbabası Hacı Musa'ya dönerek: "Akyazılı Baba Sultan ol-kân-ı kerem cevâba gelüb itdi kim Zâhîde kızım sana er katre eyledim hoşca dut sana Tanrı emaneti olsun zîrâ ol bana lâzımdır." diyerek bunu göstermektedir. Devamında gelişen diyalogda ise farklı bir kadın algısı görülmektedir; "..Yâ Musa bu senin gelinin midir didi Kademli Baba gelinimdir didi. Yâ niçün çok söylemez didi uslu edeblisidir didi. Onun için çok söylemez bunların seyrek söylemesi yeğdir Zıvırdıcısı er beli büker eyûsı budur didi." şeklinde gelişen konuşmalarda; Akyazılı Baba, Hacı Musa'ya bu gelinin çok konuşmadığını, neden böyle olduğunu sorar. Musa, daha yeni gelin olduğunu, bir yıla anca konuşacağını hem az konuşan kadının kocası için daha hayırlı olduğunu söyler. Zahide ve Hacı Dede'nin gerdek sonrası orada bulunan dervişlerin ayaklarını yıkama ritüelinde Zahide'nin ellerinin titreyip Akyazılı Sultan'ın ayaklarını yıkayamaması eleştiri-

Sultan deyî günlerden bir gün Kızana yavuklusuna gel seni everelim deyub akrabasından bir kız ahıvirdi ol-kıza gelinim dirdi" ve "Andan sonra Temür Baba'yı kucakladılar; ferih olan kimesnelere müjdecî gönderdiler. El-Hacı dede'yi Akyazılı Baba Sultan'a ve (Kız) Ana yavuklusu Derviş Salih nâm kimesneyi Kademli Baba Sultan'a irsâl eylediler." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5247-5248.

54 Mikov, a.g.e., 144.

55 Caner Işık, "Alevi Bektaşî Geleneğinde Derviş", Uluslararası Tür-Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17-18-19 Ekim 07, Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, C.2, Ankara, 2017, s. 782.

56 "...mürüvvet görüb Zahide Dürdâne ile sataşub geldi kayın atasının elin öpdi andan geldi Akyazılı Sultan'ın elin öpdi, Akyazılı Baba Sultanol kân-ı kerem ve ol-kutbul-aktab-ı şâh-ı âlem-i şetâret ilen şifâ-i şetâret ilen cevab-ı kelâma gelüb itti kim Yâ Hacı kurt musun koyun musun Dürdâne'nin hazzı var mı safa eyledin mi nedir halin iyi misin hoş musun saffâ ile nûş musun El-hac Dede cevâba gelüb itdi kim inâyet-i Hak'lan Muhammed'len Senin el himmetin'len hoşum babacığım didi ol-kân-ı kerem cevâba gelüb itdi kim Öz Anne Uşak kas'idince yâ Hacı safâsı var mı tatlı mıdır didi. Hacı Dede'yi hicâb perdesi basdı Kademli Baba cevâba gelüb itdi kim yâ nasıl garâibdir yâ garâib nasıldır nazikdir nâzik nedir ipekdir yâ ipek nedir ibrişimdir yâ ibrişim nedir mülâyimdir didi." Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5242-5243.

gazi

Akademik
Bakış

363

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

ri ve alay konusu olmuştur. Devamında ise kadının ya da gelinin gayesinin kayınbabasının ya da başkalarının ayaklarını yıkamak olmadığı sert bir dille ifade edilmiştir.⁵⁷

Kızana'nın bizzât içinde bulunduğu yukarıda bahsi geçen olaylardan da hareketle Alevi-Bektaşî kültüründeki genel algı; kadınların çığır açan, erenleri mutluluğa götüren, önemli gelişmeleri daha gerçekleşmeden rüyalarında görüp haber veren, yol gösterenler olduğudur.⁵⁸ Anadılar, eştirler, kız kardeşirler.⁵⁹ Onlar dini toplantılara gelebilirler, kadın-erkek birlikte cem edilebilir, semah dönüp türkü söyleyebilirler.⁶⁰ Bu anlayış itibarı ile kadınlar dini hayatta da yüksek mertebelerde görülmektedir.⁶¹ Kırklar arasında kadınların da olduğuna inanılmaktadır. Bunlardan 23'ü erkek iken 17'si kadındır. Bu inanış; Hz. Fatma'ya dayandırılmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin vefat edince postuna Kadıncık Ana'nın oturması (Güzel, 2011, 247). Bektaşilik geleneğindeki kadının dini hayattaki konumu ve eşitliği gösteren en önemli örnektir.

Halk Anlatılarında Kızana Kadın

Kızana hakkında toplum nezdinde anlatılan farklı anlatılar bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Kızana, daha doğmadan mucizeleri görünmeye başlamıştır. Davidovo Köyü'nde oturan ailesinin yanına göklerden altın saçlarıyla gelmiş, döşeklerinin üstüne oturmuş ve kızları olmak istediğini söylemiştir. Annesi tam onu kucağına almak isterken birden ortadan kaybolmuş ve doğum için yeteri kadar süreden sonra dünyaya gelen bu kıza "Zühre" adı verilmiştir.⁶²

Anlatılarda ve velâyetnâmede de "Zühre" olarak anılan Kızana'nın büyüyüp genç bir kız olmasından sonra anlatılan bir hikâyeye göre; Zührelerin evine tanımadıkları, yırtık kıyafetli iki yaşlı adam gelir ve bir gece konaklamak için yer rica ederler. Misafirlige kabul edilen bu iki yaşlı adamdan biri abdest almak için su ister. Zühre ona suyla dolu bir ibrik, leğen ve havlu götürür. Abdestini alan adam, Zühre'den abdest aldığı suyun temiz bir yere dökülmesini ister. Leğene bakan Zühre çok az suyla abdest alındığını fark eder

- 57 Hacı Musa'ya "... Hâfız Derviş Mehmed Tay Hızır'a buyurur vird-i evvel Ovuz Ata (Oğuz Ata) cevâba gelüb itti kim bre canım bende sanırdım, gelinim var ayağım yıkar andanda hayır olmadı didi, yani şaka eyledi Kademli Baba cevâba gelüb itdi kim yani da..ğımı yıkatığın yeter Tuna öte yanında var ham yanç ola hem yön didi. Bu cânibde döndi Hâfız oğlu'na eğer arzun var ise seni de everelim ne dersin fi amânilâh didi. Kademli Baba cevâba gelüb itdi kim çün ki böyle dersin şaka idüb n'idersin. ... Öte yanında kamçı durma yıkan ön son senin elin gö..den gitmez cüstahlık (küstahlık) Şems-i Tebriz'i başdan çıkardı sen şakayı yana eyle bu ervâhla senin şakan uz gelmez bilirsın deyub ferâmûş oldular." Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5242-5244.
- 58 Rıza Aydın, "Kadıncık Ana Üzerine Tefekkür", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, C. II, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2004, s. 467.
- 59 Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Veli El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 247.
- 60 Aydın, a.g.e., 467.
- 61 Belkıs Termen, "Bektaşî ve Alevi Kültüründe Kadın", I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim- 1998), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 320.322.
- 62 Mikov, a.g.e., s. 106.

ve bahçeye suyu dökmeye çıkar lâkin suyu dökcek temiz bir yer bulamayıp, suyu içer.⁶³ Geri döndüğünde bu iki adamın ortadan kaybolduğunu gören Zühre gitgide sararmaya başlar ve köylü artık ona “Sarı kız” diye hitâp eder. Sapsarı kesilen Zühre hayatının sonuna kadar görünmez olur. Bu olay yaşandığı sırada Zühre daha on üç yaşındadır. Alevi-Bektaşî geleneğine göre ise; eve misafirlîğe gelip abdest almak için su ve leğen isteyen yaşlı adamın Hz. Ali olduğu kabul edilmektedir.⁶⁴

Başka bir anlatıya göre bu olayın devamında; Kızana'nın görünmez oluktan sonra kuş olup ortadan kaybolduğu ya da kötü bir kız olup evden kaçtığı, kötü yola düştüğü dedikoduları ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Kendi köyünün dışına da taşan bu dedikodunun Okçular (günümüzde Zdravets) Köyü'nde oturan Türkler tarafından iyice abartmalarına kızan Zühre köyü lanetleyip “Bu köyde artık hiç Türk yaşamayacak.” şeklinde lanet okumuştur. Günümüzde de bu köyde hiçbir Türk'ün yaşamadığı bilinmektedir.⁶⁵

Farklı bir hikâye de Davutlar (günümüzde Davidovo) Köyü için anlatılır. Davutlar Köyü'nden Kız Ormanı'na avlanmak için giden iki arkadaşın biri bir karacanın peşine takılır. Diğeri, arkadaşına karacanın yanında bir kız olduğunu, o kızın Zühre olabileceğini söyler ve hemen Zühre'nin ailesinin yanına gelip ormanda kızlarını gördüğünü haber verir. Ormana giden Zühre'nin babası kızını bulup neden evden kaçtığını sorar ve hakkında çıkan dedikoduları anlatır. Zühre bu dedikodulara sinirlenir; evden kaçmadığını ama yerde yaşayan diğer insanlar gibi olmadığını, uçtuğunu hissettiğini anlatır. Ardından Davutlar Köyü'nü de lanetler. Babasına, ormanda geyik ve karacalarla birlikte yaşayacağını, çeşme ve türbe yaptırıp kurbanlar keseceğini, burayı ihya edeceğini söyler.⁶⁶

Zühre ve Kızana Türbesi hakkında bir başka rivayet de abdest suyunu içen Zühre'nin ölümsüzlük gücüne sahip olduğu şeklindedir. O epay zamandan beri görünmeden ormanda yaşamakta, oradaki hayvanları beslemekte, türbesine gelip gitmektedir. Bu ziyaretler sırasında bıraktığı abdest izleri ve kurbanların kesilmediği ya da mumların gerektiği şekilde yakılmadığı zamanlarda duyulan bir kadının ağlama sesi Zühre'nin ölümsüzlüğünün bir kanıtı olarak kabul edilmektedir.⁶⁷

Evden ayrılan Zühre'nin her zaman genç kaldığı, beyaz tenli, sarışın ve mavi gözlü olduğu düşünülmektedir. Kızana lakabından hareketle bakire olduğu düşünülmektedir. Zühre ise anlatıya göre; bakire kaldığı sürece sıkıntı da olan tüm insanlara anne edasıyla yardım etme gücü verileceğini bildiren ilahi bir ses duymuş ve kendisine “Kızana” ismini almıştır.⁶⁸

63 Hacı Bektaşî Velâyetnâmesi'nde Kadıncık Ana'nın da Hacı Bektaşî Velinin abdest suyunu ve ellerini yıkadıktan sonra leğende kalan suyu içtiği anlatılmaktadır, Aydın, a.g.m., s. 472.

64 Mikov, a.g.e., s. 106-107.

65 Mikov, a.g.e., s. 107.

66 Mikov, a.g.e., s. 108.

67 Mikov, a.g.e., s. 108-109.

68 Mikov, a.g.e., s. 109.

Kızana ile ilgili dikkat çekici rivayetlerden biri de Edremit yakınındaki Kaz Dağları'nda yer alan Sarıkız Tekkesi ile kurulan bağlantıdır. Sarıkız da Zühre gibi sarışın bir köylü kızıdır, ismini de bu sarı saçlarından almıştır. Lâkin Sarıkız, Zühre'den farklı olarak hakkında çıkan bazı iftiraların ardından babası tarafından dağa götürülüp orada bırakılmıştır. Kaz yumurtaları ile beslenen Sarıkız bazı mucizeler göstermeye başlamış ve mucizeleri köye kadar gelmiştir. Bunları duyan babası kızını aramak için tekrar dağa çıkmış ve birbirine kavuşan baba ve kız ortadan kaybolmuş ya da ölmüştür. Bu anlatı Bulgaristan'da yaşayan Momino Köyü sakinleri ve Kızana'ya inananlar arasında anlatılagelen yukarıda bahsi geçen hikâyeye benzemektedir.⁶⁹ Lâkin Kızana Bulgaristan'da Sünni Müslümanlarca muhafaza edilirken Sarıkız Anadolu'da heterodoks Müslümanlarca tanınmıştır. Kızana'ya "sarıkız" dediği Demir Baba Velayetnâmesi'nde de görülmektedir. Kademli Baba'nın Kızana'ya "Sarıkız" ismiyle hitap ettiği görülmektedir.⁷⁰

Anlatılarda Kızana'nın mucizevî yönünden ziyâde yaşadıklarına işaret eden ortak noktalar arasında Zühre'nin ormana kaçması ortak paydadır. Hakkında çıkarılan dedikodular buna sebebiyet vermiş, babası kızına bu nedenle epey kızmıştır. Bu evden kaçışın iyi insanların her zaman daha küçük-lükten itibaren diğer insanlar tarafından kötülüğe maruz kalması mı yoksa mistik yönüne işaret etmek için yalnızlığı seçerek insanlardan uzak doğada bir arınma mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Küçük yaşta bir kızın toplumun iftiralarından dolayı ormana kaçması, babasının bu iftiralara kanması ama sonunda Kızana'nın hem babası hem de diğer insanlar tarafından saygı duyulan biri haline gelmesi asırlar almış olabilir. Bu tür anlatılan rivayetler bir günü ya da birkaç yıldan ziyade sürekli anlatılagelen rivayetlerin zamanla farklı hikâyelerle kesişmesi, sözlü gelenek içinde zamanla keskin yerlerinin yumuşatılması ya da o kişiyi daha da yüceltmek için bilmesi ve bu kadının insanlardan zarar görse de onlara hizmet etmeyi sürdürmesi anlatıların bilinçli olmasa da Kızana'ya bir kimlik kazandırma işlemi olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç

Kızana, hem tekkesi hem türbesi itibariyle Alevi-Bektaşî geleneğinde yer almaktadır. Demir Baba Velâyetnamesi'nde adı oldukça sık geçmektedir. Kendisi Demir Baba'nın yakınında yer alan bir kadındır. Annesi ve babasının düşününe Demir Baba'nın postuna oturduğu Akyazılı Sultan ve diğer önemli dervişlerle birlikte katılmıştır. Tekkesi de kendi döneminde dervişler tarafından ziyaret edilen yerler arasındadır.

Tekkesi kurulduğu dönemden itibaren aktif olmuştur. Vakıf arazileri bulunmaktadır ve mukataa gelirlerinden pay sahibidir. Müdahalelerin tekrar

69 Mikov, a.g.e., s. 110-112.

70 Vlâyetnâmede de Kızana, Sarıkız olarak yer almaktadır. "Kademli Baba cevaba gelüp: "Sarır Kız tamam." didi. Kızana sultan yir öpüp kıçın çıkup gitdiler." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5244.

edici şekilde görülmesi bereketli arazilere sahip olduğunu göstermektedir. Belgelerde görülebildiği kadarıyla şeylik postuna sonrasında erkek dervişler oturmuştur. Kızana ismini uzun süre korumuştur. Yine Kızana hakkındaki sözlü gelenekte yer alan farklı ve bütünleşik hikayeler geçmişten günümüze halk arasında değer kazandığına işaret etmektedir. Tekkesinin yerini korumuş, günümüzde de ziyaret edilen bir mekân olmuştur.

Kurulduğu düşünülen 1520-40'lı yıllardan itibaren Sait Baba köyünde varlığını korumuştur. Tekke şeyhleri tekkenin arazi ve gelirlerine müdahale karşısında sessiz kalmamıştır. 1557 yılında dört dervişinin bulunduğu tahrir defterlerine yansımıştır. Bu dervişler köyde bulunan zaviyede hizmet görüp vergilerden muaftırlar. H. 1146/ M.1733-34 senesinde bir müderrisi, bir zaviyesi ve bu zaviyenin zaviyedârının olduğu anlaşılmaktadır. Zaviyedârı aynı zamanda tekkenin şeyhi Hüseyin Dede'dir. 3 Ocak 1877/17 Zilhicce 1293 tarihinde Kızana Tekkesi'nin bir müderrisi, bevabı ve türbedarını bulunmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sürecinde birçok Bektaşî tekkesi kapatılmış olmasına rağmen bazı tekkelere Sünni dervişlerin atandığı bilinmektedir. 8 Temmuz 1826 tarihli ferman ile tekkelerin yıktırılması kararına rağmen Kızana Tekkesi'nin 1877 yılına gelindiğinde bir müderrisi ile bevab ve türbedarının bulunması Kızana Tekkesi'nin yıktırılmadığını göstermektedir.

Dervişlik ve Alevi-Bektaşîlik geleneğinde kadına duyulan saygı ve eşitlik anlayışı Kızana'yı dervişlik ve inananlar nazarında üst mertebelere kadar getirmiştir. Kadının dinî hayattaki yeri ve dervişlik makamının kadına da açık olduğunu görmek için Kızana hem çağında hem günümüzde önemli bir örnek teşkil etmektedir. Halen ziyaret edilen tekkesi günümüze kadar bazı tahribat ve tadilattan geçmişse de inananlar şifa bulmak ve dileklerini niyaz etmek için bu türbeyi ziyaret etmektedirler.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA, C.EV., 268-13679.

BOA, TT.d. 382.

E.d. 1847.

Ev. D. 18427.

BOA, C. ADL., 94-5625.

Ana Kaynaklar

Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. II*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Demir Baba Velâyetnâmesi; Bulgaristan'dan, Veysel Bayram adlı şahıstan edinilmiştir.

Araştırma Eserleri

ALKAN, Mustafa, "Hacı Bektaş-ı Velî Tekkesine Nakşibendî Bir şeyhin Tayini: Merkezî Bir Da-

Gaz

Akademik
Bakış

367

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- yatma ve Sosyal Tepki”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 57, Ankara 2011, s. 213-223.
- ALKAN, Mustafa, “Yeniçeriler ve Bektaşilik-Janissaries and the Bectashi Order”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 50, Ankara 2009, s. 243-260.
- AYDIN, Rıza, “Kadıncık Ana Üzerine Tefekkür”, *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, C. II, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2004, s. 462-484.
- AZAR, Birol, “Sözlü Geleneğin Kurumsallaşması: Gelenekten Geleceğe Musahiplik Örneği”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 2, Sa. 3, Yozgat 2013, s. 74-87.
- BAHADIR, İbrahim, *Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler*, Su Yayınları, İstanbul 2005.
- ÇİBİK, Tuba Hatipler – UMAROĞULLARI, Filiz, “Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşî Tekkeleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, İstanbul 2017, s. 468-469.
- DAŞÇIOĞLU, Kemal, “Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 34, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara 2005, s. 307-315.
- GRAMATİKOVA, Nevena. “The Vilayet-nâme of Demir Baba as a Source on the History of Unorthodox Islam in North-Eastern Bulgaria”, *Folklor-Edebiyat*, C. III, Sa: XXIX, 2002/1, s. 295-300.
- GÜMÜŞ, Nazlı, *Alevilikte Kadın: Şahkulu Sultan Dergâhı’ndaki Kadınların “Alevi Kadını” Algılayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2011.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Hacı Bektaş Veli El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- HEZARFEN, Ahmet, *Rumeli ve Anadolu Ayan Eşkiyası*, C.I, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
- IŞIK, Caner “Alevi Bektaşî Geleneğinde Derviş”, *Uluslararası Tür-Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17-18-19 Ekim 07*, Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, C.2, Ankara 2017, s. 773-790.
- KAYAPINAR, Ayşe, “Balkanlar’da Mihailoğullarına Tabî Akıncıların Bektaşîlikle Bağlantısına Dair Onomostik ve Toponomik Bir Araştırma”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli*, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2010, s. 39-57.
- KAYAPINAR, Ayşe, “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması”, *Yeni Türkiye 66, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 619-635.
- KILIÇ, Filiz - BÜLBÜL, Tuncay, *Demir Baba Velâyetnâmesi, (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.
- KİEL, Machiel, “Eskicuma”, *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 396-397.
- KİEL, Machiel, *Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, Terc. Kolevy, İlknur, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2352, Ankara 2000.
- MADEN, Fahri, “Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yeni Yüzyılı”, *Uluslararası Tür-Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17-18-19 Ekim 07*, Ed. Dr. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, C.2, Ankara, 2017, s. 1033-1059.
- MÉLİKOFF, Irène, “Note de symollique Bektachi-Alevie: des douze animaux douze imams”, *Turcia*, XXXV, 2003, s. 237-245.
- MELİKOFF, Irène, *Hacı Bektaş - Efsaneden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2006
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Bulgaristan’da Türk-İslam Kültür ve Sanatı*, Türk Araştırma Serisi III, İstanbul 2007.
- MİKOV, Lubomir, *Bulgaristan’da Alevi-Bektaşî Kültürü*, (Çev. Orlin Sabev), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- MUSTAFA, Alcan-AHMET, Meryem Salim, “Bulgaristan’dan Eski Cuma (Targovişte) ve Os-

manpazarı (Omurtag) Nahiyelerinde Gayrisünnî Yerleşim İzleri”, *Uluslararası Börklüce Mustafa Sepozyumu Bildiriler 02-05 Haziran 2016*, Egeus Matbaacılık, İzmir 2016, s. 325-348.
NOYAN, Bedri, *Bektaşilikte Alevilik Nedir*, Ankara 1987.

ORMAN, İsmail, “Türbe”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 464-466.

ÖZDEMİR, Rifat, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 5, Ankara 1994, s. 259-310.

Sorularla Alevilik-Bektaşilik, Hacı Bektaş Belediyesi Yayınları Nu.:1, Ege Yayınları, İzmir 2022.

ŞENER, Cemal, *Alevilik Olayı; Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Öyküsü*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1988.

TERMEN, Belkıs, “Bektaşî ve Alevî Kültüründe Kadın”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim- 1998)*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 317-322.

VORHOFF, Karin, *Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

Extend Abstract

Kızana Tekke was established in the village of Sait Baba in Eskicuma. Eskicuma is today located in Bulgaria under the name Targovishte. Although the exact date of establishment of the tekke is unknown, it dates back to the mid-sixteenth century. The importance of the tekke is not only its early date but also the fact that the first person to sit on its post was a woman. This woman was a dervish named Kızana, hence the name of the tekke. Information about Kızana first appears in Demir Baba Velayetnamesi. Kızana is the best woman of the bride at the wedding of Demir Baba's father Hacı Dede and mother Zahide Başu, as described in the velayetname. At this wedding, Kızana was made to wear a hilat by El-Hac Dede, Tursun Baba and Kademli Baba. The fact that he attended the wedding with other important fathers, was dressed in a hilat, and was the best woman of the bride shows that she had an important place among the dervishes of his time. Although her place in the silsila cannot be seen, her position as a dervish has been carried to the present day with different manna. In this sense, there are many stories about Kızana in the oral tradition. One of these is the myth of Sarıkaz in Manisa, which does not have similar characteristics. Others are that she somehow escaped to the forest as a little girl, where she lived off animals and trees, and then returned to her village as a saint. The common point of the narratives is that the woman in the form of a saint has come to a respected place among the people over time. She is a public servant, a healer. The starting point of these narratives is based on the Alevi-Bektashi tradition. The values overlapping with the position of women in the Alevi-Bektashi tradition brought Kızana to the position of sheikh of the tekke as a female dervish and had the tekke named after her.

The Tekke existed for a long time. By the nineteenth century, traces of it can be found in documents. It still exists today in a mystical and religious sense. The tekke receives visitors every year. Visitors slaughter their sacrifices here and fulfill their religious rituals. Here they offer their wishes to Kızana. This is important in that it still retains its prestige and its place in the Alevi-Bektashi tradition. While preparing the study, archival documents were used to reveal its position and service area from past to present. Documents from five different funds draw attention to different features of the tekke. By the eighteenth and nineteenth centuries, it is documented that there were servants such as mudarris and bevvab. It is reflected in the documents that the sheikh of the tekke fought for her rights after the lands of the tekke were interfered with. It is noteworthy that these foundation lands and the struggle of the lodge's administrators have played a significant role in the lodge's survival until today. Kızana Tekke is important in terms of showing the position of women in the Alevi-Bektashi tradition and the fact that the sheikh of the tekke, which was established at an early date in the Balkans, was a woman.